

УДК 341.322.5(=163.41)(497.13)

341.485-058.65(=163.41)(497.13)

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.17.2025.DJU.17-37>

оригинални научни чланак/original scientific article

примљен / received: 31. 10. 2025.

прихваћен / accepted: 15. 12. 2025.

др Вељко Ђурић Мишина (1953)

историчар, Београд

„Игра бројевима“ – Случај масакра Срба у Гудовцу код Бјеловара 27–28. априла 1941. године

Сажетак: Независна Држава Хрватска планирана је десетак година пре проглашења и то у ратним околностима. Њу је водио усташки покрет уз значајну подршку свештенства Римокатоличке цркве и у почетку знатног дела хрватског народа. За усташе је главни проблем био број припадника српског народа и решавање су започели и спроводили кроз злочине, протеривање и прекрштавање. Први велики злочин почињен је у Гудовцу код Бјеловара 27–28. априла 1941. године, а извршиоци су били неколико усташа, припадници локалне Хрватске сељачке заштите (паравојне формације Хрватске сељачке странке) и Хрвати мештани. Овај текст је допринос методологији истраживања злочина јер се навођењем мноштва тврђења, најчешће без проверљивих извора, показује аматеризам и дилетантизам који се могу сврстати у такозвану „игру бројевима“¹.

Кључне ријечи: усташе, заштитари, Немци, Гудовац, масакр, број жртава, фотографија, истраживање.

¹ Синтагму „игра бројевима“ смислила је Драгана Јовановић, лекторка мојих бројних радова, за прву верзију студије објављене под насловом *Саслушања српских избјеглица – Историјски контекст и анализа саслушања* (Бања Лука – Нови Сад, 2023). Приликом писања овог текста користио сам и књигу једног Британца који се бави савременом историјом и у њој видео да је и он употребио исти појам (The “number game”) у контексту броја жртава у Јасеновцу – David Bruce Macdonald, *Balkan holocaust? Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester and New York, 2002, p. 161.

Тешко је утврдити зашто се знатан део српске јавности, у којој доминирају аматери, у ствари „заљубљеници у прошлост“, толико бави бројем жртава у ратним страдањима. Зар није потребније разјаснити порекло идеологије о затирању, реализацији, починиоцима, жртвама, морбидностима у злочинима, стратиштима...?

Једно од објашњења зашто велика страдања српског народа нису истражена нити разјашњена могло би да буде утицај савремене политике и идеологије на историографију кроз контролу научних пројеката и издаваштво! Последице свега тога видљиве су до данашњег дана. Друго објашњење може бити чињеница да су „заљубљеници у прошлост“ били гласнији и утицајнији од школованих историчара.

Јавност је прихватила посебне форме аматерских тумачења великих трагедија не схватајући да је, напосто, реч о једној прљавој игри – „игри бројевима“, која замагљује истину нудећи различите тврдње о жртвама што изазива непрекидно спорење.

Општепознати примери „игре бројева“ ратних жртава су масакр у Гудовцу код Бјеловара, почињен последњих дана априла 1941. године, и непрекидни злочини у концентрационим логорима Јадовно и Јасеновац.

Апсурдност „игре бројева“ показашу на примеру познатог масакра Срба у Независној Држави Хрватској користећи се објављеним архивским изворима и литературом.

Први услов за почетак научноистраживачког рада јесте постојање архивске грађе о одређеној теми и њена доступност истраживачима. Кад је реч о масакру у Гудовцу, познато је да је Славко Голдштајн истакао да се у Државном архиву у Бјеловару чува прилично исцрпна архивска грађа настала до 9. маја 1941. године. „Tu su i dokumenti o identifikaciji žrtava, koju je administracija općine Gudovac obavila već u svibnju 1941. godine: uredno ispunjeni mrtvozornički formulari za svakog od 187 identificiranih žrtava, s iscrpnim podacima u svim brojnim rubrikama, uključujući 'Dan smrti – 28. travnja 1941.' i 'Uzrok smrti – ubijen' ili 'nasilno ubijen' ili, ponegdje, 'strijeljan kao četnik', popraćeno šturom birokratskom bilješkom da se 'Obstojnost smrti uredovno potvrđuje – Gudovac, 9. svibnja 1941.', s potpisom općinskog bilježnika [Nikole] Pokopca.“²

Корисне информације о архивској грађи о Гудовцу дао је Жељко Караула, школовани историчар, Бјеловарчанин по роду. Он је, наиме, радећи на монографији Бјеловара (2009–2012) истраживао сачувану документацију о масакру и на основу ње написао једно поглавље. „Sam tijekom zločina, njegovo izvršenje te počinitelji bili su obrađeni u lokalnoj bjelovarskoj historiografiji. Iako dokazi nisu bili prezentirani na posve znanstveni način oni su bili neupitni... Postojeće izjave preživjelih iz toga pokolja (Ilija Jarić, Gajo Rajić, Miloš Despinić, Milan Vules, Milan Margetić), saslušanja svjedoka, zapisnici o saslušanju nekih počinitelja zločina, kako pred organima OZN-e tako pred Zemaljskom ili Okružnom komisijom za ratne zločine okupatora i njegovih pomagača kotara Bjelovar skoro do u detalje su otkrili proces

² Slavko Goldstein, 1941. *Godina koja se vraća*, Zagreb, 2007, str. 96 (у даљем тексту: С. Голдштајн, 1941...).

i slijed događaja koji su doveli do toga zločina. Jedina stvar koju je bilo teško utvrditi, a oko koje su se, kako u bjelovarskoj lokalnoj tako i u nacionalnoj hrvatskoj historiografiji javile nedoumice, bio je ukupan broj stradalih. Naime, raspon žrtava toga pokolja u istraživanjima kretao se od 192 do 201 ubijenih.“

Караула је у наставку навео ко је све истраживао масакр и састављао списак страдалих: директор бјеловарског Музеја Раде Ковач (196 жртава), Илија Јарић, један од преживелих (201), Лазо Тесла и Бранко Јурлина (192). Потом је закључио да су припадници немачке комисије утврдили да је убијено 187 Срба.³

Филип Шкиљан је дао конкретне податке о сачуваној архивској грађи: HDA, ZKRZ (Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača), kutija 691, Masovni pokolj u Gudovcu; Izvještaj o strijeljanju u Gudovcu u toku okupacije.⁴

Тврдња историчара Милана Радановића да је масакр у Гудовцу један од боље истражених усташких масовних злочина је у великој мери тачна. Нагласио је да је, захваљујући истраживањима Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача и неколицини самосталних истраживача, омогућена поименична идентификација свих жртава. Поменута тврдња, међутим, није тачна јер се још увек не зна колико је било жртава! После тврдње да је хрватска историографија показала довољно интересовања за масакр у Гудовцу, Радановић је неодређено закључио: „Ипак, поједини детаљи везани за злочин још увијек нису у потпуности разјашњени, што доводи до одређених недоумица.“⁵

Одељење обавештајне службе Југословенске краљевске војске достављало је Главном ђенералштабу своја сазнања о антидржавним активностима на територијама које су покривале.⁶ Међу поменутим извештајима налазили су се и подаци о усташкој акцији у Бјеловару: град је био на путу од некадашњег логора Јанка Пуста ка Загребу! Утицај усташа и припадника Хрватске сељачке заштите, паравојне формације Хрватске сељачке странке, осетио се у побуни у војној касарни 108. пука у Бјеловару већ 8. априла 1941. године.⁷ Тога

³ Котарски лекар Фрањо Рајски присуствовао је ексхумацији побијених Срба и о томе је сведочио 4. јуна 1945. године – Željko Karaula, „Jedan dokument o zločinu u Gudovcu 28. travnja 1941. za vrijeme NDH“, *Zbornik Janković*, br. 3, Bjelovar, 2018, str. 408–409. (у даљем тексту: Ж. Караула, *Један докуменат*...). Видети и: Željko Karaula, „‘Slučaj Gudovac’ 28. travnja 1941“, *Radovi*, br. 39, Zagreb, 2007, str. 197–208. (у даљем тексту: Ж. Караула, *Случај Гудовац*...).

Списак жртава који је сачинио Илија Јарић објављен је у електронској верзији каталога: *Гудовац 1941. Пути злочина / Gudovac 1941. The path of crime*, Novi Sad – Zagreb, 2019, стр. 41–44.

⁴ Filip Škiljan, „Identitet, stradanje, sjećanje i asimilacija Srba na području Grubišnog Polja i Bjelovara“, *Tragovi*, br. 1, Zagreb, 2021, стр. 71.

⁵ Милан Радановић, „Масакр у Гудовцу / The Gudovac massacre“, *Гудовац 1941. Пути злочина / Gudovac 1941 The path of crime*, Нови Сад – Загреб, 2019, стр. 13–14.

⁶ Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније – Прилози за историју страдања Срба у бановинама Савској и Приморској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд, 2004. (у даљем тексту: В. Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније*...).

⁷ Вредно је помена да је у јесен 1991. године, у времену почетка растурања СФР Југославије, војна ка-

дана побуњеници и локални Хрвати предвођени Јулијем Маканецом, градоначелником Бјеловара, преузели су власт у граду и прогласили „неовисну“ хрватску државу! У сукобу војске и Хрвата у околним насељима погинуло је 28 „заштитара“.⁸

Прве акције нове хрватске власти биле су уперене против угледних Срба а потом против обичног српског становништва.⁹ Значајно место у томе била је освета због Хрвата наводно побијених ранијих година и недавно страдалих „заштитара“.¹⁰ У хрватској историографији има и тврђења да је све то било због српске побуне против Независне Државе Хрватске.¹¹ Као доказ за тврдњу наводи се извештај команданта Привремене бјеловарске оружничке чете: „Okolica Bjelovara opsjednuta je od Srba, koji čine nasilja, ubijaju i pljačkaju kuće po selima Narti, Gudovcu i šumi Česma“. Та тврдња није поменула ни у једном раду о масакру у Гудовцу.¹²

Прва убиства у Гудовцу извршена су увече 27. априла: злочинци су били припадници Хрватске сељачке заштите, паравојне формације Хрватске сељачке странке, и локалне усташке организације: убијено је 10 Срба.¹³ Наредног дана уследила су хапшења по околним селима: Великом и Малом Коренову, Пргомељу, Болчу, Клокочевцу, Туку, Станчићима и Брези. Нема поузданих података о броју ухапшеника – најчешће се наводи око 200. Тога дана у Гудовац је стигао Еуген Дидо Кватерник, високи усташки дужносник, са неколицином усташких главара из Загреба. Предвече је извршен масакр похапшених Срба.¹⁴ С об-

сарна у Бјеловару била једна у низу објеката које је локално хрватско становништво блокирало у градовима у Хрватској! Уз блокаду ишло је хапшење официра и ненаоружаних регрута и њихово стрељање.

⁸ Marko B. Miletić, „Pobuna u Bjelovaru u Aprilskom ratu 1941. godine“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd, 2020, str. 65–82. Неколико организација у савременој независној Хрватској које хвале усташку идеологију сасвим другачије описују тај догађај – (V. M.), „Donji mosti – Komemoracija žrtava iz bjelovarske okolice u travnju 1941“, *Politički zatvorenik*, br. 217, Zagreb, travanj 2010, str. 7.

⁹ Hrvoje Klasić, „Dan kad su zločini postali masovni: Četrdesetak ljudi ušlo je u malo mjesto sa stravičnim zadatkom i porukom novih vlasti“: <https://www.danas.hr>.

¹⁰ Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983, str. 46 (у даљем тексту: Ф. Јелић-Бутић, *Хрватска...*). Опширније о збивањима 27. априла видети у: С. Голдштајн, 1941..., стр. 93.

¹¹ „Gotovo nigdje u historiografiji ne spominje se da je pokolj Srba u selu Gudovcu dogodio kao osveta za srpsku pobunu protiv hrvatske države“ – Jure Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, I, Zagreb, 1998, str. 158; Видети и: Jure Krišto, *Sukob simbola – Politika, vjere i ideologija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001, str. 119; Željko Karaula, „Slučaj Gudovac' 28. travnja 1941“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 39, Zagreb, 2007, 202. (у даљем тексту: Ж. Караула, *Случај Гудовац...*).

¹² Војни архив (Београд), НДХ, 239–2/3–5; Davor Didanović, „Prve zločine u NDH nisu počinili ustaše, nego Srbi i četnici“: <https://www.vigilare.info>. Упоредити: С. Голдштајн, 1941..., стр. 91–93.

¹³ Miloš Bjelovitić, „Gudovac (Naselje sa prvim genocidom nad Srbima 1941)“, *Гласник Географској груписа Републике Српске*, бр. 12, Бања Лука, 2008, стр. 213–225; О улози припадника Хрватске сељачке заштите у првим масовним злочинима видети у: Ф. Јелић-Бутић, *Хрватска...*, разне стране

¹⁴ О овом злочину је објављено више корисних радова међу којима се издваја поменути текст Жељка Карауле – *Случај Гудовац...*, стр. 199–210. Једини који је тврдио да је масакр у Гудовцу извршен другог датума (јун 1941) и да је том приликом убијено нешто жена и деце био је Владимир Владко Мачек: „U mjesecu lipnju 1941. poubijali su ustaše srpski živalj u selu Gudovac kraj Bjelovara, uključivši žene i djecu, ukoliko se nisu uspjeli spasiti bijegom.“ – *Memoari*, Zagreb, 1992, str. 161.

зиром на то да током акције хапшења и масакра није вођена никаква евиденција, лако је закључити да нема чврстих и проверљивих доказа о броју страдалника.

Тачан број страдалих није утврђен (помињу се бројеви од 182 до 300), најчешће се наводи број 187, то јест колико је наредних дана ексхумирано жртава по наређењу припадника немачке јединице из Бјеловара. Није утврђено ни колико је преживело Срба који су похапшени, масакрирани и закопани у плитким јамама. Према једнима, преживео је само Милош Деспинић, кога су рањеног злочинци бацили у плитко ископану гробницу. Њега су немачки војници пронашли приликом откопавања лешева.¹⁵

Према другом истраживачу, масакр су преживели Милош Деспинић, Гајо Рајић и Остоја Васиљевић – они су 29. априла смештени у болницу у Бјеловару али су ускоро по изласку из болнице Гајић и Васиљевић убијени у оближњој шуми. Војиновић је преживео рат и 1946. године сведочио о дешавањима у Гудовцу. Илија Јарић и Милан Маргетић су, иако тешко рањени, побегли са стратишта – преживели су рат и објавили књигу о масакру.¹⁶

По уобичајеној процедури а њима својственој, немачки војници су наредили откопавање гробова, затим су фотографисали масакриране лешеве, најпре појединачно са више детаља а потом и групно, направивши много (неколико стотина?) снимака, потом су снимке проследили својим надлежним командама.¹⁷ Тамо су снимке лепили на папире са оригиналним меморандумом војно-обавештајне службе, а легенде куцали на писаћој машини, потом све то слали у централу у Београд (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienstes in Belgrade – BdS).¹⁸

Тешко је утврдити како су поједине фотографије доспеле до Велише Раичевића, инжењера геодезије, иначе избеглице из Независне Државе Хрватске, који је већ у првој половини 1944. године неколике објавио, под псеудонимом Псуњски, у књизи *Хрвати у свештослужби историје*.¹⁹

Исто тако тешко је утврдити шта се све дешавало са поменутом немачком документацијом после уласка припадника совјетске Црвене армије и партизанских јединица у Београд 20. октобра 1944. године. Има индикација да су до ње прво дошли совјетски обавештајци који су је касније, после прегледа, предали припадницима партизанске обавештајне службе, а они је расподелили групама које су обрађивале конкретне теме.²⁰

¹⁵ Ж. Караула, *Случај Гудовац...*, стр. 205. Аутор је навео само презиме (не)срећника: Деспинић.

¹⁶ Željko Karaula, Dubravko Hubek, *Prim. Dr Josip Jagodić (1897–1973) – Pravednik među narodima*, Bjelovar, 2023; Stjepan Blažeković, Milan Margetić – *Živi svjedok gudovačke tragedije*, *Bjelovarski zbornik*, br. 89, Bjelovar, 1989.

¹⁷ Тврдња Жељка Караула да се „fotografije njemačke komisije sa stratišta u Gudovcu čuva[u] u Muzeju žrtava genocida u Beogradu“ је половишна. Наима, Музеј жртава геноцида чува само неколико копија фотографија али нема података како су у Музеј доспеле – Ж. Караула, *Случај Гудовац...*, 206.

¹⁸ Жељко Караула тврди да се у Хрватском државном архиву, у посебном албуму, чува неколико десетина фотографија о масакру – Лична преписка са Караулом.

¹⁹ То су илустрације на странама: 84, 117, 148, 188. и 217. Уз прве четири илустрације написане су уопштене и неодређене легенде, док уз пету конкретна и тачна: „Наоружане формације Хрватске Сељачке Странке (странке др. Владимира Мачека) ‘Сељачке заштите’ извршиле су страховити покољ Срба у Гудовцу код Бјеловара. Слика приказује ‘сврставање’ и укуп жртава“.

²⁰ Према записнику о примопредаји поменуте документације коју је дао Републички секретаријат за

Комунистичка власт користила је поменуте немачке фотографије за своје потребе али су њени аналитичари мењали легенде. Тако се догодило да су уместо превода оригиналне легенде на немачком језику исписивали нове које немају никакве везе с оним што је истина....²¹ Страх од сазнања да су жртве бројних усташких злочина снимали немачки војници и о томе информисали највише војне и управне команде у Србији, а ови прослеђивали у Берлин својим надлежним министарствима, и да би објављивање те документације донекле мењало класичну представу о нацистима, завршио се бројним злоупотребама.²²

Немци су злочин у Гудовцу именовали као хрватски злочин јер су га починили Хрвати, припадници Хрватске сељачке заштите и неколицина локалних усташа.

Тешко је укратко објаснити зашто је злочин почињен. Позната су различита тумачења.²³

О исходишту хрватских злочина разговарали су Богдан Радица и Мирослав Крлежа: „Питао Крлежу како он објашњава покоље? Његов је одговор: 'Двадесет и пет година Срби су псовали мајку мајчину Хрватима. Кад се овима пружила прилика да им врате мило за драго, учинили су!'“²⁴

Према писању једног Србина из околине Бјеловара, злочина је било и ранијих година: све жртве били су припадници српског народа из села надомак Бјеловара а починиоци локални Хрвати (под утицајем пропаганде Хрватске сељачке странке и римокатоличких свештеника). После трагедије код села Керестинец, која се десила у лето 1936. године²⁵, уследила је освета: те године заклан је Томо Пиале из села Цуговац; Васо Предраговић из Шуменчана убијен је у заседи коју су му поставиле комшије; Љубомир Горановић из Хаба-

унутрашње послове, то јест Служба државне безбедности Београда, Историјском архиву Београда 12. јула 1982. године, наглашено је: „Navedena arhivska dokumentacija zaplenjena je od strane sovjetske armije, a neposredno posle rata ustupljena organima bezbednosti SFRJ.“ – Историјски архив Београда, Записник о примопредаји бр. 08–955 од 13. јула 1982. године (копија документа о примопредаји у поседу аутора).

²¹ Вељко Ђурић Мишина, „Исправка једне погрешне легенде“, <https://www.muzejgenocida.rs>; Вељко Ђурић Мишина, „Фалш легенде уз оригиналне фотографије“, необјављени рукопис.

²² Знатан део архивске грађе која се односи на масакр у Гудовцу као и на неке друге усташке злочине, предата је, по свему судећи, пуковнику и публицисти Славку Одићу (1916–2006), искусном стручњаку који се бавио немачком обавештајном службом. Две године после његове смрти, грађа је донета у Архив Војводине на трајно чување. Мали део те грађе штампан је у форми каталога на српском и енглеском језику (предговор је написао Милан Радановић, историчар запослен у Архиву Срба у Хрватској: „Масакр у Гудовцу“, стр. 9–18): *Гудовац 1941. Пуш злочина Gidovac 1941. The path of crime*, Нови Сад, 2021. Други део грађе приредио је историчар Милан Кољанин под насловом *Усташка зверства* (Архив Војводине, Архив Републике Српске, Епархија бачка, Нови Сад, 2022). Тешко је утврдити колико је још остало докумената у фонду.

²³ Позната је и тврдња да су велики злочини 1941. године почињени у насељима чије је становништво припадало или симпатисало Самосталну демократску странку коју је својевремено основао Светозар Прибићевић.

²⁴ Владимир Димитријевић, *Мала књија велике мржње*, Горњи Милановац, 2010, стр. 14.

²⁵ О масакру у Керестинцу више података видети у: В. Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније...*, стр. 52–55; Горан Милорадовић, „Хрватски 'Рашомон': југословенска штампа о покољу у Керестинцу 16. априла 1936. године“, *Токови историје*, бр. 1, Београд, 2020, стр. 11–46.

новца задављен је код села Скрињара; Божо Кесић из Кабла заклан је косом; један члан породице Цвијановић из Шуменчана извршио је самоубиство да не би пао у руке комшијама који су га напали; у околини Чазме избодена је ножем Анка Миљанац и то у свом дворишту; Ђуро Смртић из Војног крижа убијен је у шуми тупим предметом; Миле Косановић убијен је у свом дворишту... Мада су државне власти Краљевине Југославије биле обавештене о злочинима, нису предузимале ништа у вези са њиховим расветљавањем.²⁶

Рудолф Срнак, један од злочинаца, казивао је пред послератним истражним органима о том догађају: „27. travnja 1941. čuo sam oko pola noći pucnjavu. U jutro sam vidio Zaštitare iz Gudovca i domobrane iz Bjelovara, kako idu pod oružjem. Pitaо sam što se dogodilo i saznaо sam, da je tu noć u Gudovcu ubijen један domobran kod своје куће на дворишту u Gudovcu i da je на основу toga izдан nalog из Bjelovara, da se за odmazdu strijelja 10 Srba, te je то извршила Zaštita из Gudovca са domobransком satнијом u Bjelovaru. Tokom дана 28. travnja 1941. вршила се преметачина по Gudovcu и околним selima Prgomelj, Klokočevac, Raići, Stare Slavnice и Koreново, te да су уhapšени они код којих је нађена војна спрема или оруђе. Тако је поhapšено 200 људи углавном Srба, а међу њима и неколико Hrvата. Uhićenici су затворени преко пута опćине u Gudovcu, u једној зgradi. Hapšenjem је руководио kotарски predstojnik Verhas, а Cikoš му је био десна рука. На већер је дошао аутомобил с Didом Kватерником, те су уhićenici постројени пред опćину. Kватерник је питао има ли који Hrvat, те је one Hrvate, који су били међу уhićenима изdвојио и pustio. Cikoša је именовао заповједником, те је све уhićене Srбе одвео на сајмиште уз пратњу domobransке satније и Zaštite. На мјесто стрелјања су ишли Dido Kватерник с аутомобилом и два domobransка časника. Док је вршено постројавање пред опćином били су присутни усташки повјереник за Bjelovar Mijo Hans и predstojnik Verhas. Sigurno не знам да ли су и њих двојица отишли на сајмиште, али мислим да су остали пред опćином.“²⁷

„Игра бројевима“ о обиму масакра у Гудовцу започела је првих дана маја 1941. године. Зигфрид Каше, СС-пуковник, немачки специјални дипломатски опуномоћеник у Загребу, известио је 3. маја своје надлежне у Берлину о приликама у Независној Држави Хрватској и том приликом, између осталог, написао: „Unutrašnji poredak: Орćенито је осигуран у њемачком окупационом подручју. Treba računати још дужи времена с preпадима raspršenih Srба. Hrvatska policija и устаše (што одговара одредима SA односно SS) судјелују активно у suzbijaњу. Čесто су

²⁶ Miladin Vujinović, „Први хрватски масовни злочин – Крвава Бјеловарска крајина“, *Službeni glasnik – Organ Srpske narodne odbrane u Australiji, Adelaide*, 10. мај 1970. – Текст се може пронаћи на више интернет портала, на пример на <https://www.stanjestvari.com>; Упоредити: Željko Karaula, *Mačekova vojska: Hrvatske seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb, 2015.

²⁷ Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb, 1952, str. 102–106. Број масакрираних Срба од Балена преузео је: Момчило Косовић, „Обмане и подвале у партизанском рату у Хрватској 1941–1945“, *Зборник о Србима у Хрватској*, бр. 6, Београд, 2007, стр. 321.

u svojim mjerama previše drastični. Kod Bjelovara su prije nekoliko dana strijeljana 182 Srбина kao taoci. Kao temelj za to poslužila je zakonska odredba hrvatske države o prijekom sudu.“²⁸

Кашеов извештај поменуо је и (југословенско-амерички економиста) Јозо Томашевић и том приликом навео: „Masovna ubijanja Srба počela su koncem travnja 1941, to jest manje od tri tjedna nakon proglašenja nove države. Prema jednoj Kascheovoj uredskoj bilješci od 30. travnja, prethodnog dana informirao ga je ministar vanjskih poslova NDH Lorković da su u blizini Bjelovara Srби ubili 11 Hrvata i da su ustaše za odmazdu smaknule 192 Srбина u susjednom selu Gudovcu. Nakon tog masakra, zapovjednik obližnje njemačke vojne postaje naredio je uhićenje oko 40 osoba. Vlasti NDH su, međutim, protestirale da je to unutarnjo-politička stvar, pa prema tome njihova nadležnost, i uhićene osobe su puštene na slobodu.“²⁹

Генерал Едмунд Глез фон Хорстенау, представник Врховног заповедништва немачких оружаних снага у Загребу у звању опуномоћеника у Независној Држави Хрватској, сазнао је од припадника својих служби о масакру у Гудовцу. Та сазнања је поменуо у својим сећањима: „Крајем маја 1941. први пут смо примили вест о убјању српских талача. Акцију је недалеко од Bjelovara спровео лијено млади Eugen Kvaternik. Ubijeno je две стотине православних Srба. Istovremeno do нас су стигле грозне вести из Hercegovine, те из околине Sarajeva.“³⁰

Вести о масакру пронеле су се и у Загребу, међу обичним светом. О томе сведочи запис Ивана Шибла, једног од тадашњих руководиоца комунистичког и партизанског покрета у Хрватској: „Gudovac je veoma zloglasno selo! Odmah poslije sloma stare Jugoslavije i kapitulacije bivše vojske pročulo se u Zagrebu da су gudovačke ustaše poklali три стотине Srба из околних мјеста. Pohvatali, vezali, dotjerali u Gudovac i poklali ножевима... Iz čista mira!“³¹

И комунистички активисти сабрани на такозваном Мајском саветовању у Загребу чули су, судећи по расправи, о злочинима над припадницима српског народа: „Stotine i стотине postrijelјаних Srба по selima i gradovima, на hiljade uhapšenih под изговором да су четници налазе се у затворима и концентрационим logorима...“³²

²⁸ Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Zagreb, 1980, str. 24. Упоредити: С. Голдштајн, 1941..., стр. 94–95. Голдштајн помиње разговор Кашеа и Еугена Диде Кватерника.

²⁹ Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010, str. 447. У литератури је објављено неколико имена жена и девојака које су известиле немачке официре о хапшењима Срба. Помињу се супруга и ћерка Николе Гвозденчевића, који је убијен – С. Голдштајн, 1941..., стр. 94. „Sa Nijemcima je bila Marta Omčikus iz Bjelovara kao tumač“. – Ž. Karaula, *Slučaj Gudovac...*, str. 205. Сведочење Марта Омчикус, односно Марте Б. Поповић, избегле у Србију – *Од Косова до Јаговна: Пушњи записи јеромонаха Аџанасија Јевђића*, Београд, 2016, стр. 520–527. Текст је пренет на неколико интернет портала под насловом „Први усташки покољ Срба десио се у Гудовцу 28–29. априла 1941!“

У другом раду Караула је цитирао сведочење лекара Хрвата који је присуствовао ексхумацији: „Нароминјет, да сам чуо приповједати, да су пријаву о gudovačком стрелјању поднијеле Marta Omčikus-Popović из Bjelovara, која сада живи у Београду и жена Florijana Sedlačka из Gudovca којој не знам имена, те су њих двије Nijemci дана 30. IV. 1941. и преслушавали у gudovačkoј опћини, а осим њих још i Anku Govedarčević из Bjelovara, udov[ice] biv.[šeg] опћ.[inskog] билежника, који је исто критичнога дана био тамо стрелјан.“ – Ж. Караула, *Један докуменћ...*, стр. 412.

³⁰ Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Novi Sad, 2013, str. 526.

³¹ Ivan Šibl, *Ratni dnevnik*, Zagreb, 1966, str. 390–391.

³² „Savjetovanje Komunističке партије Jugoslavije“, *Proleter*, br. 3–4–5, mart–april–maj 1941, str. 4.

У „игру бројевима“ уплела се и Комисија за прикупљање материјала о страдању Српске православне цркве и народа коју је формирао Синод Српске православне цркве у лето.³³ Комисија је сачинила списак масакрираних Срба: списак садржи 188 имена али је једно (редни број 159) прецртано. То значи да је убијено 187 Срба. Пажљивим прегледом списка уочава се: сви страдали су мушког рода; апсолутна већина били су стари између 30 и 50 године; за 11 нема година старости; двојица су имали по 17 година; убијена су два близанца стара 24 године; најстарији је имао 76 година...³⁴ На списку су и четворица свештеника: Бранко Брзин из Болча (редни број 33), Војислав Војиновић из Осека (186), Петровић из Манастира (187) и Стеван Дробић из Гудовца (188).³⁵

Материјал Синодове Комисије послужио је за састављање меморандума за немачке војноуправне заповеднике Србије.³⁶

„Игра бројевима“ је настављена још у току рата. Наиме, (раније поменути) Велиша Рачевић написао је 1944. године: „У селу Гудовцу среза Бјеловарског пали су као прве жртве 180 Срба, које су усташи побили ножевима и кољем.“³⁷

Масакр у Гудовцу био је тема истраживача разних професија као и школованих историчара. Навођење њихових тврдњи показује „игру бројевима“. Било је, међутим, и истраживача који су помињали злочин али нису наводили бројеве!³⁸

Бранко Петрановић, правник и историчар: „Prvi masovni pokolj stanovništva na teritoriji NDH izvršen je 27. i 28. aprila 1941. u selu Gudovac, pored Bjelovara. U Gudovcu je živelo više od 1.000 stanovnika, od čega 50 porodica srpskog porekla. Zločin su opisali Lazo Tesla i Branko Jurlina u knjizi *Što radite, o ljudi*.“³⁹ Нејасно је зашто Петрановић није цитирао поменуте ауторе: они су тврдили да је убијено 192 Србина.⁴⁰

³³ Вељко Ђ. Ђурић, *Голошја Српске православне цркве 1941–1945*, Београд, 1997, 228–234. (у даљем тексту: В. Ђ. Ђурић, *Голошја Српске православне...*).

³⁴ Државни архив Србије, Г-2, ф-12, Р-35/1941.

³⁵ Свештеник Војислав Вој(и)новић је убијен 5. маја у Осијеку – *Сјоменица православних свештеника 1941–1945*, Београд, 1960, стр. 51; [Милутин] Петровић је из Белог Манастира, епархија Бачка – *Сјоменица православних...*, стр. 112; Дробић је непознат – *Сјоменица православних...* Ни могућност да је реч о неком свештенику Добрићу није потврђена у *Сјоменици православних... У Сјоменици православној...*, стр. 42, пише да је свештеник Брзин убијен 28. јуна 1941. Наведени подаци указују да је списак Синове комисије масакрираних Срба непоуздан! Објављена је и тврдња да су ухапшена само тројица православних свештеника – В. М., „Сјећања на трагичан догађај“, *Glas antifašista*, Zagreb, 1. jul 2013, str. 22.

Другачије податке о свештеницима Војиновићу и Петровићу видети у: *Гудовац 1941. Пуш злочина / Gudovac 1941. The path of crime*, Novi Sad – Zagreb, 2019, стр. 41–44.

³⁶ В. Ђ. Ђурић, *Голошја Српске православне...*, стр. 234–239; Вељко Ђурић Мишина, *Меморандуми Свештој Архијепископској Синоди Српске Православне Цркве 1941–1942. Године војно-управним командантима Србије*, Београд, 2020.

³⁷ Псуњски, *Хрваши у свешлост и историјске истине*, Београд, 1944, стр. 208.

³⁸ Било је историчара који у својим радовима нису поменули Гудовац иако се то очекивало с обзиром на наслов – Момчило Диклић, *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950*, Beograd, 2004. Видети и: „Гудовац“, *Српска енциклопедија*, мрежно издање.

³⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knjiga 2, Beograd, 1988, str. 43.

⁴⁰ Lazo Tesla, Branko Jurlina, *Šta radite, o ljudi*, Bjelovar, 1988, str. 131–133.

Ни у другом раду Петрановић није поменуо број жртава: „Prvi masovni pokolj Srba u NDH izvršen je u 27. i 28. aprila 1941. u selu Gudovcu, pored Bjelovara.“⁴¹

Антун Милетић, историчар и официр, поменуо је злочин у контексту других али без броја жртава.⁴²

Број жртава није поменуо ни историчар Милорад Екмечић. Узгред, он није изричито поменуо Гудовац већ срез Бјеловар.⁴³

Мирко Грчић, географ, сарадник на пројекту „Српска енциклопедија“, у одредници „Гудовац“ је написао: „Домаће усташе (заштитари) стрељали су 28. IV 1941. део српског становништва и демолирали храм“.⁴⁴

Међу страним историчарима који су се бавили или се данас баве Независном Државом Хрватском, вредно је поменути студију Немца и Мађара, некадашњих припадника немачких војних и управних структура на Балкану односно у Београду. Они су описали злочин у Глини али нису поменули масакр у Гудовцу.⁴⁵

Међу савременим историчарима у Европи вредан је помена Александер Корб (због спорног садржаја доктората). У једном од текстова поменуо је и Гудовац али није навео број масакрираних.⁴⁶

Михаило Станишић, официр и публициста, био је нешто другачији али без помињања броја: „Кад се сломом Југославије отворио понор геноцида над Србима и његово остварење, као непосредни егзекутори појавиле су се усташе и Мачекови 'заштитари'. Међутим, стварни ментори су били Немци. Тамо где су они хтели – спречавали су масовна масакрирања Срба. На пример, онемогућили су усташко-хаесесовско истребљење Срба у Славонији, започето у Гудовцу 28. IV 1941, што је представљало, у ствари, отпочињање општег геноцида над Србима.“⁴⁷

Дејан Поповић, правник по образовању, поменуо је Гудовац у ширем контексту: „Геноцид над Србима усташе су почеле спроводити и без 'правног основа' још од краја априла 1941. године: покољи по мањим местима (Гудовац, Вуковар, Глина, Благај, Столац ...), формирање логора за истребљење (Стара Градишка, Јадовно, Паг, Јасеновац ...), а уз то – како према донетим прописима, тако и без њих – масовно протеривање у Србију и присилно покатоличавање.“⁴⁸

⁴¹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd, 1992, str. 126.

⁴² Antun Miletić, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945*, Beograd, 2010, стр. 22.

⁴³ Милорад Екмечић, *Дуо крешање између клања и орања – Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд, 2019, стр. 445.

⁴⁴ <https://www.srpskaenciklopedija.com>

⁴⁵ Ладислаус Хори, Мартин Броскат, *Хрватска усташка држава 1941–1945*, Београд, 1994.

⁴⁶ Alexander Korb, „The disposal of corpses in an ethnicized civil war: Croatia, 1941–1945, in: *Human Remains and Mass Violence: Methodological Approaches*, Manchester, 2017, p. 106–128.

⁴⁷ Михаило Станишић, *Србоциг*, Београд, 2008, стр. 43.

⁴⁸ Дејан Поповић, „Пореско право у Независној Држави Хрватској“, *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, зборник радова, Правни факултет, Београд, 2018, стр. 247.

Поједини хрватски историчари, на пример Хрвоје Матковић, нису помињали масовне злочине над припадницима српског народа.⁴⁹ Поједини су, кад би то и учинили, били кратки. Тако је, на пример, Фикрета Јелић Бутић у једном раду написала: „U selu Gudovcu, kraj Bjelovara, ustaše su 27/28. travnja streljali 184 seljaka Srbina“⁵⁰

У другој књизи, ауторка је била нешто опширнија: „U pojedinim selima na području Bjelovara već je od početka vidljivo došlo do izražaja uključivanja pripadnika Zaštite i pojedinih prvaka HSS-a u službu ustaškog režima. U općini Gudovac ta je uloga Zaštite brzo došla veoma drastično do izražaja. Ondje je 28. travnja izvršen pokolj oko 190 Srba, u čemu je vidljivu ulogu imala skupina zaštitara predvođenim Martinom Cikošem, predsjednikom općinskog odbora HSS, inače jednim od najuticajnijih funkcionera HSS-a u Bjelovaru.“⁵¹

Наташа Матаушић била је конкретна давши половичан одговор: „Prvi masovni zločin nad srpskim stanovništvom počinjeni su već u travnju 1941. Kao odgovor na nekoliko oružanih incidenata u kojima su stradala dvojica Hrvata, u Gudovcu kod Bjelovara 27. na 28. travnja 1941. pobijeni su svi stanovnici sela, njih 187...“⁵²

Филип Шкиљан наводи да је убијено „око 200 Срба“.⁵³

Тешко је утврдити ко је и када објавио највећи број страдалих у Гудовцу. Познато је да су састављачи хронологије догађаја из историје Комунистичке партије Југославије и Народноослободилачке борбе објавили следеће: „Na sajmištu u Gudovcu (kod Bjelovara) ustaše pobile 300 srpskih žena, dece i staraca.“⁵⁴

Др Животије Ђорђевић, инжењер рударства, окушао се у разјашњавању великих недоумица као што је, на пример, број жртава у Јасеновцу. Није споменуо име Гудовац, већ само Бјеловар, у контексту тврдње о сазнању Југословенске краљевске владе у Лондону да је Еуген Дидо Кватерник „наредио да се само једне ноћи у Бјеловару убије 380 Срба“.⁵⁵

⁴⁹ Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994.

⁵⁰ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1978, str. 166. Ауторкин пасус о злочинима над српским становницима појединих области цитиран је у: Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Zagreb, 1980, str. 120. На ауторкину тврдњу позвао се и: Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenaua*, Beograd, 1987, str. 111.

Број 184 поменуо је и Владимир Димитријевић у поговору за књигу Жана Изара *Југославија 1939–1944*, Чачак, 2022, стр. 284.

⁵¹ Ф. Јелић-Бутић, *Хрватска...*, стр. 46–47.

⁵² Diana Budisavljević – *Prešućena heroina Drugog svjetskog rata*, Zagreb, 2019/Beograd, 2021, str. 29.

⁵³ Filip Škiljan, „Preveravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine“, *Токови историје*, бр. 1, Београд, 2014, стр. 141. Аутор се позива на Славка Голдштајна (1941. *Godina koja se vraća*, str. 91–96). Голдштајн, међутим није био конкретан: „пајманје 187, највише“ убијених – С. Голдштајн, 1941..., стр. 94.

⁵⁴ *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945*, Beograd, 1964, str. 33.

⁵⁵ Животије Ђорђевић, *Истином за Србију*, Јагодина, 2004, стр. 45. Вредно је истаћи да аутор није навео никакав извор за поменућу тврдњу.

Смиља Аврамов, правница, дала је шири контекст и мањи број жртава: „Талас терора захватио је најпре Славонију, да би се одмах затим проширио на Кордун, Банију и Лику. У Грубишно Поље стигле су из Загреба усташе 14. априла, предвођене Еугеном-Дидом Кватерником. План погрома над Србима сачињен је на састанку у стану католичког свештеника Пере Сиљановића (Петра Сивјановића – *найомена В. Ђ. М.*). За хапшење Срба и извођење акције позвати су у помоћ Хрвати мештани. Неколико дана касније, 27/28. априла, Дидо Кватерник са групом усташа извршио је масакр у околини Бјеловара; у селима Гудовац, Брезовац, Клокочевик, Бале и Туке, убијено је том приликом 250 Срба.“⁵⁶

У меморандуму Синода Српске православне цркве намењеног генералу Лудвигу фон Шредеру, војноуправном команданту Србије, наведено је кратко: „Бјеловар: побијено је око 80 људи пушкама, ножевима и кољем, и то у селу Гудовац“.⁵⁷

Другачије је писало у меморандуму намењеном генералу Хајнриху Данкелману, новом војноуправном заповеднику Србије: „Бјеловар: 28 априла 1941. год.[ине] ноћу, хрватске усташе под вођством Мартина Цикуша, Фрање Бусића и неког Курке из Гудовца, натерали су најугледније сељаке из села Гудовца, Тука, Брезовца, Колокочевца и Болча да ископају раку и њих 243 на броју побили пушкама, ножевима и кољем, затим су их бацили у заједничку раку, полили кречом и затрпали. Међу њима су били 7 живих /поп Брзин и учитељ Стеван Ивановић из Борча (Болча – *примедба В. Ђ. М.*)/. Ово је установила и фотографисала њемачка комисија и уступила војника властима на поступак.“⁵⁸

Тврдњу о 243 жртве преузео је историчар Јован Мирковић.⁵⁹ Он је, међутим, у другим књигама навео да је било 195. жртава.⁶⁰

С обзиром на чињеницу да је међу страдалима у првим масовним злочинима било и свештеника Српске православне цркве, било је сасвим нормално да се и у текстовима објављеним под окриљем Српске Патријаршије помене и масакр у Гудовцу. На основу материјала Синодове комисије и Комесаријата за пресељенике и избеглице, Драгослав Страњковић је сачинио веома обиман рукопис (који је објављен 25. година после његове смрти). За писање о масакру у Гудовцу користио је изјаве тројице Срба Гудовчана: „Прво масовно убиство Срба извршено је у селу Гудовцу, срез Бјеловарски, 28. априла 1941. године.

⁵⁶ Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у свештлостии међународној йрава*, Београд, 1992, стр. 343. О учешћу римокатоличког свештеника Пере Сивјановића у злочинима више у: Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946, str. 137; Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, Beograd, 1987, str. 254–257.

⁵⁷ Вељко Ђурић Мишина, *Меморандуми Свешћој Архијерејској Синода Српске Православне Цркве 1941–1942. године војно-уравним команданшима Србије*, Београд, 2020, стр. 116. (у даљем тексту: В. Ђурић Мишина, *Меморандуми...*).

⁵⁸ В. Ђурић Мишина, *Меморандуми...*, стр. 133.

⁵⁹ Јован Мирковић, „Идеолошка основа злочина Независне Државе Хрватске“, *Срби и рај у Југославији 1941*, Београд, 2013, стр. 379–380.

⁶⁰ Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској – Фотомонографија / Crimes against Serbs in the Independent State of Croatia / Photomonoograph*, Београд, 2014, стр. 123. Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској / Suffering of tehe Orthodox church in the Independent State of Croatia*, Београд, 2016, стр. 268–269.

Стрељано је 218 Срба из Гудовца и околних села, Болче, Пргомеља, Гудовачког Рајића, Великог и Малог Коренова и Станчића.“ После неколико реченица о извршењу злочина, Страњаковић је написао ове речи: „По наредби Немаца, после два дана лешеве су из јама извађени и сликани. Приликом ископавања нашли су тројицу још у животу: један од њих је ускоро умро у болници, а двојица су се спасла.“⁶¹

Душан Љ. Кашић био је до протеривања 1941. године свештеник у Бјеловару. По доласку у избеглиштво у Београд, био је обавезан да нарочитој комисији Синода достави свој извештај. Кашић је у једном раду поменуо и број страдалих: „Велики масовни покољ Срба у Гудовцу 28. априла 1941, где је животе изгубило 200 најугледнијих Срба из Гудовца и околних села,...“⁶² Корисно је знати да Кашић није поменуо свештеника Бранка Брзина!⁶³

Приређивачи сабраних дела Јосипа Броза Тита, генералног секретара Комунистичке партије Југославије и врховног команданта Народноослободилачке војске у Југославији, поменули су и масакр у Гудовцу: „U selu Gudevцу kod Bjelovara ustaše su 27/28. aprila ubile 184 Srba“.⁶⁴

Ђуро Затезало, историчар, био је кратак али са грешком у датуму: „У Гудовцу, селу крај Бјеловара, усташе су 27. априла 1941. године извршили масован покољ 195 Срба“.⁶⁵

Милош Здравковић, правник, дао је нешто шири контекст масакра: „Већ крајем априла 1941. године Еуген Кватерник, по усменом наређењу поглавника, организовао је први велики злочин у селу Гудовцу крај Бјеловара. Тада је, под маском освете због инцидента приликом једног хапшења у којем су настрадали један хрватски заштитар, ухапшени српски сељак и један домобран (који је погинуо од залуталог метка), стрељано око 200 имућнијих и угледнијих Срба.“⁶⁶

Владимир Бурсаћ, ветеринар, написао је чланак на основу објављене литературе и не даје ништа ново. Истакао је да је у својим двориштима убијено 11 Срба, на стратиште је доведено 192 Србина од којих су петорица преживела, па је укупан број жртава $198=187+11$. Додао је да је, после откопавања гробних рака на вашаришту, избројано 187 тела.⁶⁷

⁶¹ Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице (Папње и страдање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*, Горњи Милановац, Приштина, 1991, стр. 246.

⁶² Душан Љ. Кашић, *Српска насеља и цркве у сјеверној Хрватској и Славонији*, Београд, 1988, стр. 134.

⁶³ Свештеника Брзина није поменуо ни Ђоко Слијепчевић – *Историја Српске православне цркве*, 3, Београд, 1991.

⁶⁴ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, VII, Beograd, 1982, str. 205 (fusnota 6). Један од чланова поменуте групе приређивача био је Слободан Д. Милошевић. Он је поменуо 184 жртве – *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Beograd, 1981, str. 81.

⁶⁵ Ђуро Затезало, *Јаговно*, 1, Београд, 2007, стр. 45.

⁶⁶ Милош Здравковић, „Правност‘ поретка Независне Државе Хрватске“, у: *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, Београд, 2018, стр. 33.

⁶⁷ Владимир Бурсаћ, „Први месец постојања НДХ: развој правног и казненог поретка у циљу истребљења српског народа и случајеви на терену“, *Тојола*, Доња Градина, 2022, стр. 131–158.

Динко Давидов, историчар уметности, сачинио је „Роковник од Ускрса до Божића 1941“ и у њему навео: „28. април 1941. Село Гудовац код Бјеловара – Први геноцид усташке Независне Државе Хрватске, којом приликом је убијено 190 Срба из Гудовца и околине“. ⁶⁸

Исти број страдалих (190) навео је и Срђа Трифковић, историчар. ⁶⁹

Иво Голдштајн је објавио други број: „...strijeljano je 196 Srba (muškaraca) iz sela i okolice“. ⁷⁰

Неколицина историчара из Европе и Америке у својим истраживачким пројектима баве се и Независном Државом Хрватском а у тим оквирима и судбином нехрватског становништва.

Тешко је утврдити који је странац први поменуо масакр у Гудовцу. Зна се да је о томе писао и Едмонд Парис још 1961. године. Навео је да је међу 250 жртава био и православни свештеник Бозин, (исправно је Брзин – *примедба В. Ђ. М.*). ⁷¹

Џон Корнвел, добар познавалац Ватикана и његове политике у првој половини 20. века, поменуо је масакр у Гудовцу у контексту разговора надбискупа загребачког Алојзија Степинца и поглавника Анте Павелића и такозваног „пастирског писма“ читаног у римо-католичким црквама 28. априла 1941. године: „28. априла, истог дана када је у Беловару убијено 250 Срба, са свих католичких Катедра прочитана је пастирска порука Степинца, у којој је позвао свештенство и вернике да сарађују у раду вођа“. ⁷²

Аустријски историчар Макс Бергхолц поменуо је масакр у Гудовцу у контексту усташких злочина: „Žestoke provale masovnog nasilja nad stanovništvom koje je percipirano kao srpsko već su se dešavale u brojnim zajednicama. U selu Gudovac kraj Bjelovara, ustaše su 27. i 28. aprila pobile 184 seljaka.“ ⁷³

Роберт Б. Макормик, историчар, посветио је краће поглавље геноциду нехрватског становништва. У првој реченици је нагласио да су 27. априла, 17 дана после проглашења Независне Државе Хрватске, усташе почеле истребљење Срба масакром 180 цивила у Гудовцу код Бјеловара. ⁷⁴

⁶⁸ Динко Давидов, *Тошални геноцид*, Београд, 2013, стр. 150.

⁶⁹ Srdja Trifković, „Ustaša crimes, Serbian victims, numbers and politics: Toward a rational debate“, *Istorija 20. века*, br. 1, Beograd, 2020, str. 209. Трифковић није поменуо Гудовац у књизи – *Усташе, балканско срце шаме на европској политичкој сцени*, Београд, 1999.

⁷⁰ Ivo Goldstein, „Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine: put u katastrofu“, u: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, (urednica Sabrina P. Ramet), Zagreb, 2009, str. 34. Голдштајнову тврдњу прихватио је: Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War and Political since 1878*, Oxford, England, 2011, p. 126.

⁷¹ Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia 1941–1945*, Chicago-Illinois, USA, 1962, p. 59.

⁷² „On April 28, on the very day that 250 Serbs were massacred at Bjelovar, a pastoral letter by Stepinac was read from all Catholic pulpits calling on the clergy and faithful to collaborate in the work of the leader.“ – John Cornwell, *Hitlers Pope. The Secret History of Pius XII*, New York, 1999, p. 253.

⁷³ Max Bergholz, *Nasilje kao generativna sila*, Sarajevo – Zagreb, 2018, str. 144.

⁷⁴ „On 27 April 1941, a mere 17 days after the NDH was established, the Ustaše began assault on Serbs, executing at least 180 Serbs, all civilians, in Gudovac in the district od Bjelovar.“ – Robert B. McCormik, *Croatia under Ante Pavelić: America, the Ustaše and Croatian Genocide in World War II*, London – New York, 2018, p. 73.

Британски публициста Тим Џуда је, пишући о односу усташа према српском народу, утврдио да је страдало 187 жртава.⁷⁵

Масакр у Гудовцу био је тема и Србима у послератној емиграцији што потврђује неколико примера.

Правник, универзитетски професор др Лазо М. Костић користио је бројне текстове на немачком, енглеском и италијанском језику у припреми својих радова. У једном од њих поменуо је и масакр у Гудовцу. Том приликом је описао како је једна девојка, Српкиња, знајући немачки језик известила немачке официре о хапшењима и убијању Срба из околних села. Немац је наредио Хрватима да ископају Србе из гроба и сахране их у порти локалне православне цркве посвећене Светом апостолу Петру, што су они и учинили. Костић, међутим, није поменуо број страдалника.⁷⁶

У другој књизи Костић је на разним страницама навео два броја убијених Срба: „200 српских сељака“ и „250 православних сељака“.⁷⁷

Неђељко Плећаш, један од партизанских а потом и четничких команданата, написао је: „Устанак је изазвала хрватска власт клањем Срба, које је, изгледа, почело 29. априла 1941. године, када су у селу Гудовцу код Бјеловара усташе убиле сто тридесет седам Срба, а затим у Благају на личком Кордуну поклале преко пет стотина Срба...“⁷⁸

Србин Миладин Вујиновић, вероватно родом из околине Бјеловара, објавио је 1970. године у Аустралији опширан чланак и тврдњу да је било ухапшено 197 Срба и једна жена. Мада има корисних чињеница, има и грешака које умањују вредност текста.⁷⁹

Некадашња спомен-обележја масакра у Гудовцу одавно су уништена. После више покушаја да се обнове, децембра 2010. откривено је неколико спомен-плоча са именима 196 жртава. Од тада се организују комеморације и о томе има информација у хрватским штампаним медијима и мрежним порталима. Најчешће се наводи поменути број, мада се негде помиње да су поједини истраживачи пописали имена чак 201 страдалника.⁸⁰

⁷⁵ Tim Judah, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Haven and London, 2000, p. 125.

⁷⁶ Лазо М. Костић, *Ко је крив за злочине над Србима у „НДХ“*, Швајцарска, 1972, стр. 198–199. (мрежно издање).

⁷⁷ Лазо М. Костић, *Хрватска зверства у Другом светском рату према изјавама њихових савезника*, Чикаго, 1974, стр. 291, 314. и 317. (мрежно издање) (у даљем тексту: Л. М. Костић, *Хрватска зверства...*).

⁷⁸ Неђељко Плећаш, *Ратне године*, Београд, 2004, стр. 266.

⁷⁹ У расправу о „игри бројевима“ могуће је додати и недоумицу о имену и презимену једног („заљубљеника у прошлост“) од састављача списка масакрираних Срба. Реч је о Миладину Вујиновићу (по једној верзији), односно о Миладину В. Вујановићу (по другој верзији). Миладин Вујиновић, „Први хрватски масовни злочин – крвава Беловарска крајина“, <https://www.stanjestvari.rs>. (Пренето са оригинала: *Службени тласник Српске народне одбране*, Аделаид – Едвардстоун, Аустралија, мај 1970). У тексту „Први усташки покољ Срба десио се у Гудовцу 28–29. априла 1941.“ наведено је: Миладин В. Вујановић – објављено на неколико интернет портала.

⁸⁰ Anja Kožul, „Čuvajmo dostojanstveno uspomenu na žrtve“, <http://www.portalnovosti.com>; Slavica Trgovac Martan, „Obilježena godišnjica zločina u Gudovcu: Ovo je opomena da se zločini nikad više ne ponove“, <https://www.mojportal.hr>; „U Gudovcu dana počast za 200 Srba ubijenih prije 80 godina“, <https://www.mojportal.hr>.

ЗАКЉУЧАК

У историографији (југословенској, хрватској и српској) није спорно да је први масовни злочин у Независној Држави Хрватској почињен 27–28. априла 1941. године у Гудовцу код Бјеловара, северозападна Хрватска. Разјашњено је више недоумица и то је објављено у разним формама.

Масакр у Гудовцу поменут је и у научним студијама неколицине историчара углавном из Европе и двојице-тројице из Сједињених Америчких Држава и Канаде, посвећеним широм историјском контексту, геноциду на првом месту.

Још увек је споран коначни број ухапшених и убијених Срба! У објављеним текстовима школованих историчара и многих аматера („заљубљеника у прошлост“) објављено је двадесетак различитих бројева. То је такозвана „игра бројевима“ која се налази у текстовима о масовним злочинима, логорима... Овај текст је показао ту игру на примеру једног масакра.

На основу прегледа доступне архивске грађе и познате литературе, може се бранити тврдња да је убијено 187 Срба: 27. априла 10 страдалих, а 28. априла 177 страдалих – значи 187 жртава.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

А. Необјављени

Војни архив (Београд), НДХ;

Државни архив Србије, фонд Комесаријат за избеглице и пресељенике (Г-2) фасцикла 12.

Штампа

Proleter, br. 3–4–5, mart–april–maj 1941.

Лексикони

Тко је тко и NDH 1941–1945, Zagreb, 1997.

Сјоменица православних свештеника 1941–1945, Београд, 1960.

Чланци

Miloš Vjelovitić, „Gudovac (Naselje sa prvim genocidom nad Srbima 1941)“, *Гласник Географског друштва Републике Српске*, бр. 12, Бања Лука, 2008, стр. 213–225.

Milan Margetić – Živi svjedok gudovačke tragedije“, *Bjelovarski zbornik*, br. 89, Bjelovar, 1989.

Владимир Бурсаћ, „Први месец постојања НДХ: развој правног и казненог поретка у циљу истребљења српског народа и случајеви на терену“, *Тојола*, Доња Градина, 2022, стр. 131–158.

Ivo Goldstein, „Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine: put u katastrofu“, у: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, (urednica Sabrina P. Ramet), Zagreb, 2009, str. 29–41.

Милош Здравковић, „‘Правност’ поретка Независне Државе Хрватске“, у: *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, Београд, 2018, стр. 21–44.

Željko Karaula, „Slučaj Gudovac“ 28. travnja 1941“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 39, Zagreb, 2007, str. 197–210.

Željko Karaula, „Jedan dokument o zločinu u Gudovcu 28. travnja 1941. za vrijeme NDH“, *Zbornik Janković*, br. 3, Bjelovar, 2018, str. 408–413.

Alexander Korb, „The disposal of corpses in an ethnicized civil war: Croatia, 1941–1945, in: *Human Remains and Mass Violence: Methodological Approaches*, Manchester, 2017, p. 106–128.

Момчило Косовић, „Обмане и подвале у партизанском рату у Хрватској 1941–1945“, *Зборник о Србима у Хрватској*, бр. 6, Београд, 2007, стр. 319–334.

Marko B. Miletić, „Pobuna u Bjelovaru u Aprilskom ratu 1941. godine“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd, 2020, str. 65–82.

(V. M.), „Donji Mosti – komemoracija žrtava iz Bjelovarske okolice u travnju 1941.“, *Politički zatvorenik*, broj 217, Zagreb, travanj 2010, str. 7.

- Горан Милорадовић, „Хрватски 'Рашомон': југословенска штампа о покољу у Керестинцу 16. априла 1936. године“, *Токови историје*, бр. 1, Београд, 2020, стр. 11–46.
- Јован Мирковић, „Идеолошка основа злочина Независне Државе Хрватске“, *Срби и рат у Југославији 1941*, Београд, 2013, стр. 375–390.
- Дејан Поповић, „Пореско право у Независној Држави Хрватској“, *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, зборник радова, Београд, 2018, стр. 233–268.
- Милан Радановић, „Масакр у Гудовцу / The Gudovac massacre“, *Гудовац 1941. Пути злочина / Gudovac 1941 The path of crime*, Нови Сад – Загреб, 2019, стр. 9–18.
- Sabrina P. Ramet, „Независна Држава Хрватска – Увод“, *Независна Држава Хрватска 1941.–1945.*, Загреб, 2009, стр. 7–20.
- Srdja Trifković, „Ustaša crimes, Serbian victims, numbers and politics: Toward a rational debate“, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd, 2020, 203–222.
- Filip Škiljan, „Preveravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine“, *Токови историје*, бр. 1, Београд, 2014, стр. 135–173.
- Filip Škiljan, „Identitet, stradanje, sjećanje i asimilacija Srba na području Grubišnog Polja i Bjelovara“, *Tragovi*, br. 1, Zagreb, 2021, str. 7–72.

Монографије и друге врсте радова

- Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War and Political since 1878*, Oxford, England, 2011.
- Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у светлости међународног права*, Београд, 1992.
- Šime Balen, *Pavelić*, Zagreb, 1952.
- Karl Bergholc, *Nasilje kao generativna sila*, Sarajevo – Zagreb, 2018.
- Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, VII, Beograd, 1982.
- Slavko Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb, 2007.
- Динко Давидов, *Тошаланни геноцид*, Београд, 2013.
- Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, Beograd, 1987.
- Владимир Дедијер, Антун Милетић, *Против заборава и шабуна, /Јасеновац 1941–1991*), Сарајево, 1991.
- Momčilo Diklić, *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950*, Beograd, 2004.
- Владимир Димитријевић, *Мала књига велике мржње*, Горњи Милановац, 2010.
- Животије Ђорђевић, *Истином за Србију*, Јагодина, 2004.
- Вељко Ђ. Ђурић, *Голгофа Српске православне цркве 1941–1945*, Београд, 1997.
- Вељко Ђурић Мишина, *Злочин је почео раније – Прилози за историју страдања Срба у Бановинама Савској и Приморској 1934–1939. и Бановини Хрватској 1939–1941. године*, Београд, 2004.
- Вељко Ђурић Мишина, *Меморандуми Светлој Архијерејској Синода Српске Православне Цркве 1941–1942. године војно-управним командантима Србије*, Београд, 2020.

- Милорад Екмечић, *Дуго крешање између клања и орања – Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд, 2019.
- Ђуро Затезало, *Јадовно, 1*, Београд, 2007.
- Жан Изар, *Југославија 1939–1944*, Чачак, 2022.
- Од Косова до Јадовна: Пушњи записи јеромонаха Атанасија Јевђића*, Београд, 2016.
- Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1978.
- Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983.
- Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenaua*, Beograd, 1987.
- Душан Љ. Кашић, *Српска насеља и цркве у сјеверној Хрватској и Славонији*, Београд, 1988.
- Лазо М. Костић, *Ко је крив за злочине над Србима у „НДХ“*, Швајцарска, 1972. (мрежно издање).
- Jure Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, I, Zagreb, 1998.
- Jure Krišto, *Sukob simbola – Politika, vjere i ideologija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 2001.
- Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb, 1992.
- Псуњски, *Хрвати у светлости историјске истине*, Београд, 1944.
- Lazo Tesla, Branko Jurlina, *Šta radite, o ljudi*, Bjelovar, 1988.
- Лазо М. Костић, *Хрватска зверства у Другом светском рату према изјавама њихових савезника*, Чикаго, 1974.
- Vasa Kazimirović, *NDH u svetlosti nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941–1944*, Beograd, 1987.
- John Cornwell, *Hitlers Pope. The Secret History of Pius XII*, New York, 1999.
- Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Musolinija*, Zagreb, 1980.
- Robert B. McCormick, *Croatia under Ante Pavelić*, London – New York, 2018.
- Nataša Mataušić, *Diana Budisavljević – Prešućena heroína Drugog svjetskog rata*, Zagreb, 2019/Beograd, 2021.
- Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994.
- Antun Miletić, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945*, Beograd, 2010.
- Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Beograd, 1981.
- Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској – Фотографска документација / Crimes against Serbs in the Independent State of Croatia / Photomograph*, Београд, 2014.
- Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској / Suffering of the Orthodox church in the Independent State of Croatia*, Београд, 2016.
- Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia 1941–1945*, Chicago -Illinois, USA, 1961.
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knjiga 2, Beograd, 1988.
- Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd, 1992.

Неђељко Плећаш, *Рајне године*, Београд, 2004.

Псунски, *Хрвати у свешлости историјске истине*, Београд, 1944.

Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010.

Михаило Станишић, *Србоциг*, Београд, 2008.

Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице (Паиће и страдање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*, Горњи Милановац, Приштина, 1991.

Срђа Трифковић, *Усташе, балканско срце таме на европској политичкој сцени*, Београд, 1999.

Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.

Ладислаус Хори, Мартин Бросцат, *Хрватска усташка држава 1941–1945*, Београд, 1994.

Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Novi Sad, 2013.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945, Beograd, 1964.

Tim Judah, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Haven and London, 2000.

Ivan Šibl, *Ratni dnevnik*, Zagreb, 1966.

Текстови са интернет портала

Миладин Вујиновић, „Први хрватски масовни злочин – Крвава Беловарска крајина“, <https://www.stanjestvari.rs>.

Davor Didanović, „Prve zločine u NDH nisu počinili ustaše, nego Srbi i četnici“: <https://www.vigilare.info>.

Вељко Ђурић Мишина, „Исправка једне погрешне легенде“, <https://www.muzejgenocida.rs>.

Hrvoje Klasić, „Dan kad su zločini postali masovni: Četrdesetak ljudi ušlo je u malo mjesto sa stravičnim zadatkom i porukom novih vlasti“: <https://www.danas.hr>.

Vladimir Frolov, „Gudovac – Početak hrvatskog genocida“– <https://www.srpskistav.com>.

Anja Kožul, „Čuvajmo dostojanstveno uspomenu na žrtve“, <https://www.portalnovosti.com>.

Slavica Trgovac Martan, „Obilježena godišnjica zločina u Gudovcu: Ovo je opomena da se zločini nikad više ne ponove“, <https://www.mojportal.hr>.

„U Gudovcu dana počast za 200 Srba ubijenih prije 80 godina“, <https://www.mojportal.hr>.

Dr. Veljko Đurić Mišina (1953)
Historian, Belgrade

“THE GAME OF NUMBERS” – THE CASE OF THE MASSACRE OF SERBS IN GUDOVAC NEAR BJELOVAR ON APRIL 27-28, 1941

Summary

History has not decided on the form of research on war victims, it has not offered a universal model. All this has led to the so-called “numbers game” in which, unfortunately, even educated historians participate, although this is not the main topic of their multi-year research projects.

In the Independent State of Croatia, the first mass crime was committed three weeks after its proclamation (April 27–28, 1941): male residents of several settlements near Bjelovar were first arrested and then massacred by local Croats and Ustashas at one execution site and buried in a mass grave in the village of Gudovac.

Members of the German unit that found themselves there forced the locals to dig up the grave, and then to photograph and count the victims and report this to their command. Not long after, speculations about the number of victims began, which continue to this day, consciously ignoring authentic archival material.

This article showed the “numbers game”, emphasizing its negative side. At the same time, it can also be understood as a call to start with verifiable data in similar cases, which should be viewed as a lower limit for the number of victims in the further course of research.